

I.C. **DE NAMEN**

Afleiding en betekenis van de dorpsnaam Brustem

In het algemeen ontsnapt de oorsprong van menige stad of dorp aan de opzoekingen van de geschiedschrijvers, omdat de bronnen, die hen de nodige inlichtingen moesten verschaffen, ofwel niet bestaan, ofwel vernield, ofwel zoek geraakt zijn. Doch sedert enkele jaren, dank zij de arbeid van vele geleerden, stelt de wetenschap een bron in ons bereik, die de zekerste gegevens vaststelt, namelijk de toponomie of de kennis der plaatsnamen.

Over de oorsprong van Brustem bestaat er geen geschreven bron. Niemand rept van de eerste bewoners van het huidige dorp en nochtans verdient deze vraag een weinig aandacht.

Een historicus van naam G.Kurth gaf ons de wijze waarop we dergelijke vraagstukken kunnen oplossen. Eerst dient men de oudste vormen en schrijfwijze van de plaatsnaam op te zoeken, vervolgens ze van nabij te bestuderen om hun nationaliteit vast te stellen, om eindelijk uit deze studie een besluit te trekken.

Mogelijk zou de eerste keer de naam vermeld geweest zijn in een West-Frankische levensbeschrijving van Trudo. Deze kwam dikwijls bidden te Zepperen *'en alzo ook tot Amburnia, welke plaats behoort tot Brusthem, aen den borne, gelegen te zijn'*. Deze tekst werd ca. 785, 90 jaar later, in het Latijn vertaald door een diaken uit Metz, Donatus. Abt Theodorik bevestigde dit in 1093 in een voorwoord van het *'Leven van Sint-Trudo'*.

Een andere gebeurtenis waarbij de naam Brustem gebruikt werd, dateerde uit 967 toen gravin Bertha uit Valenciennes een schenking deed aan de abdij van St-Truiden o.a. de helft der tienden van de plaats Brustem. Maar deze schenking werd pas veel later in de abdij-kroniek vermeld. Men schreef *'tempore hujus abbatis Thietfrid'*.

J.Coenen vermeldde in zijn Limburgse Oorkonden dat *'Brustemia'* in 1099 in een akte voorkwam (01).

De oudste vormen van de dorpsnaam waren in het Latijn:

1099 : Brustemia (01).
1114 : Brustemia (02).
1136 : Brustemium(02).
1139 : Brusthemium (01), (02), (03).
1161 : Brustemium(03).
1178 : Brustemium(02), (04).
1218 : Brustemium(02), (04).

Van het einde der 11e eeuw tot na de Middeleeuwen kwam er geen

verandering in deze vorm. Doch wanneer de naam in de volkstaal werd geschreven, nam hij verschillende vormen aan :

1176 : Brostemme(01), (02), (05).
1186 : Brosteme (06).
1203 : Brustem (01), (07).
1204 : Brosteme (02).
1207 : Brostam (07).
1213 : Brusteme (02).
1215 : Brosteme (02).
1216 : Brusteme (01), (02).
1224 : Brustheme en Brustheim (02).
1237 : Bruestem (08).
1240 : Brusteme (09).
1305 : Brusteme (08).
1320 : Brustem (10).
1325 : Brusteyme(11).
1338 : Brustem (12).
1342 : Bruestem (13).
1366 : Brusteym (01) en Brusthem (03), (07).
1367 : Bruystem (01).
1371 : Brustem (11).
1372 : Brusteeem en Brusteym (11).
1379 : Bruystem(14).
1394 : Breustem (17).
1399 : Bruestem (15).
XVeeuw:Broestem (16).
1404 : Bruysten en Bruystem (17).
1405 : Brustem (10).
1408 : Bruijsthem(18).
1417 : Bruystem (10).
1440 : Brusteim (19).
1456 : Brustem, Bruestem (10).
1479 : Bruystem (15).
1484 : Brusthem (20).
1494 : Bruystem (15).
1496 : Bruesthem (15).
1497 : Brusteym, Bruystem, Brystem (14).
1500 : Bruestem, Bruystem (16).
1532 : Bruesthem (21).
1563 : Bruijsthem(22).
1576 : Bruesthem (23).
1595 : Brustum (24).
1648 : Brusteme (25).

Uit de aangehaalde vormen blijkt dus klaar:

1°- dat de naam Brustem samengesteld is:

- uit de stam: Bros, Brus, Brues, Bruys, Broes.

- en de uitgang: em, eym, hem, heim, eim, am, um.

2°- dat deze delen nooit een innerlijke verandering hebben ondergaan.

Wat is nu de betekenis van de twee delen, die in de naam Brustem samengevoegd zijn?

De uitgangen: em, am, eym, hem, heim, eim die 't zelfde betekenen, zijn Germaans en duiden een omsloten, omheinde woonplaats aan. Immers het oud-Saxisch hamme of ham, het Anglo-Saxisch ham, het Fries ham, het Duitse heim en het Engelse home betekenen allen: domus, habitatio, praedium, villa.

Wat de stam Bros, Brus, Brues, Bruys of Broes betreft, daar lopen de meningen uiteen. August Kempeneers, een geschiedkundige, °1812-+1889, uit Montenaken heeft misschien een goede uitleg gegeven. Na een opsomming van oud-Duitse woorden als Brust, brucht, bruoch, brouc en bruch komt hij tot het besluit dat de stam 'brus' de betekenis heeft van ons Vlaams broek (moeras) '*terra aquosa et lutulanta, palus*', en dat Brustem omtrent hetzelfde betekent als Broekom, enkele kilometers verder gelegen. Broekom stamt af van Broekheim en in 813 kende men het als Brochem.

Hij besluit hieruit dat Brustem hetzelfde wil zeggen als: een woning omgeven door waterachtige en moerassige gronden. Deze uitleg steunt daarenboven op de lage ligging van het dorp en op het bestaan van menig broek in Brustem. J.Tenbosch (J.Dewit) heeft hierover dezelfde mening.

A.Carnoy geeft als betekenisverklaring voor de naam Brustem: '*maison dans les broussailles*'. Deze verklaring werd ook overgenomen in Winkler Prins Encyclopedie voor Vlaanderen. (deel I, 1972, blz.527): Brust = '*doornig struikgewas*' en haima = '*wo-ning*'. Bij A.Carnoy, een Waals taalgeleerde, zat ongetwijfeld het Romaanse "*brousse*" = '*struikgewas, wildernis*' in het achterhoofd, toen hij vooropstelde dat '*brust*' een collectief zou zijn van burs, bors, hoewel de oudste vormen van Brustem duidelijk wijzen op Brust-, brost- en niet op burst (26).

Een andere verklaring gaf Mansion in 1935: Brustem is een samenstelling van '*brust, brost*' = borst of '*kleine verhevenheid*' + '*heem*' of '*woning*' (27). Dit zou wijzen op de versterking of woning van de plaatselijke heer, die op een motte of verhevenheid stond te midden van een moerassige en met struiken begroeide omgeving.

Het is bekend dat eigennamen vaak versteende vormen zijn, die oude taalvormen kunnen bewaren. Zulk een geval zou nu precies Brustem kunnen zijn, waarin het eerste lid het woord borst als Brust/brost heeft bewaard. Te vergelijken: het Duits Brunnen - Nederlands born, daarna sedert de 16e eeuw bron, onder invloed van het Duitse Brunnen. Zo hebben we in Brustem een '*Bornestraat*', die naar de bronnen leidt.

De verklaring '*nederzetting op of bij de heuvel*' past voor Brustem evengoed als '*woning omgeven door moerassen*'.

De vormen Brustem en Nerum (Nerim, Nerem), beide heemnamen, wijzen erop, dat we met Merovingisch-Karolingische nederzettingen uit de 4e-8e eeuw te maken hebben.

De oude kern van de nederzetting Brustem is vermoedelijk te situeren op de lichte hoogte ten overstaande van de Melsterbeek, langs de Tomstraat, de Lenaertsstraat, de Geelstraat en de Pipelstraat, de Varkensstraat en de Mussenstraat. Naast deze oude kern vormden zich straten en stegen, die evenwijdig liepen met de grote verkeersaders uit de Middeleeuwen, de weg van St-Truiden naar Luik, nu Tomstraat genaamd, en de weg van Aalst naar Ordingen.

De tumulus langs de Romeinseweg was een lichte hoogte, een heuveltje, waarschijnlijk naast een villa en zeker een oriënteringspunt in het vlakke landschap.

De burcht staat ook op een kunstmatige heuvel, maar wie kan bevestigen dat er reeds sprake was van een versterkte woning in 1099, toen we de naam Brustemia aantreffen? Het is echter mogelijk dat er door de Franken een verhoogde en dus versterkte plaats gebouwd werd in het moeras.

Dat de naam en de nederzetting uit de Frankische tijd dateren, wil helemaal niet zeggen dat het voordien onbewoond gebied was. Zeker is het dat de Romeinen de plaats bezocht hebben. Het bestaan van een villa met tumulus en de ligging van het dorp in de nabijheid van de Romeinse heirweg van Tongeren naar Tienen zijn daar om dit te bewijzen. Het is nochtans onjuist dat de Romeinen deze plaats met de naam Brustem gedoopt zouden hebben.

Klaarblijkelijk zijn het de Ripuarische Franken geweest, die ook de eerste vaste bewoners van Brustem waren. De uitgang '*heim*' is overigens volgens alle Duitse filologen specifiek Frankisch.

In welke eeuw nu de plaats, ingenomen door de Franken, voor het eerst mondeling met '*Brustem*' aangeduid werd is niet bekend, maar waarschijnlijk zal dit wel tijdens de vijfde eeuw geweest zijn.

Is het toeval of het gevolg van volksverhuizingen dat we heel-wat dezelfde plaatsbenamingen op korte afstand van elkaar langs een noord-zuid as tegenkomen? Zo merken we telkens tweemaal o.a. Veulen, Hasselt, Beringen, Rijkel, Haelen, Leeuwen, Herten, Nieuwerkerken, Deurne, Heusden, Neerkan, Oerle, Grathem, Berg, Wijlre, Mechelen, Mheer, Eijsden, Nerem en ook Bruch en Breust.

De woonplaats Brustem werd later verdeeld in Onderste/Voorste en Overste/Bovenste Dorp.

1.-Onderste Dorp

14e eeuw : van eenen hof, regenote de Valcke stege (Beekantsteeg sinds 1845) gaende van de beke na dat Onderste Dorp (10). CRB.13v^o.

14e eeuw: Johan Stedincht...regenoten d'Onderste Dorp...achter ende de voetbogeschuttershuys (10). CRB.6v^o.
(gelegen tussen de Melsterbeek en de Singel).

1550 : die straete gaende vanden ondersten dorpe nae ordingen (28). Gicht 47, folio 49.

1574 : een huys geleeghen opt onderste dorp bijden singel. Gicht 49, f.31.

1606 : huys geleg opt ondersten dorpe (28). G.50, f.151.

1650 : huys gelegen op het onderste dorp (28). G.55, f.43v^o.

1668 : huys gelegen op het onderste dorpe (28). G.58, f.93.

1733 : opt onderste dorp (28). G.63, f.95.

1789 : huys gelegen op het onderste dorp. G.67, f.78v^o

1795 : onderste dorp, reg. die straet die naer ordingen gaet, het goed afkomende van Joris Vuyst, den dorphoff en het gasthuys van Brustem.

1824 : in het huis van Pierre Sweldens, maire, gelegen in het onderste dorp.

1840 : Onderste Dorp (als straatbenaming tussen de Singel en de Plasstraat in het bevolkingsregister van 1840 tot 1856).

2.-Overste Dorp

14e eeuw : aende Putte, regenote de strate gaende van Doverste Dorp na Ordningen achter Willems van Muyse goet, regenote de Bogart en Jan van de Blockerien (10). CRB.2r^o.

14e eeuw : op die strate gaende van d'Overste Dorp na Ardningen (10). CRB.3v^o.

1512 : huys gelege aen dat overste dorpe (28). G.44, f.7.

1514 : huys geleg aen dat overste doerp (28). G.44, f.60v^o

1567 : huys geleeghen opt overste dorp (28). G.45, f.14.

1668 : huys gelegen op het overste dorpe (28). G.58, f.94.

1670 : op 't oversten dorp teghen over die pastorijs (28). G.58, f.171.

1695 : huijs gelegen op het oversten dorp reg. den borcht gracht (28). G.60, F.30v^o.

1760 : huys gelegen op het overste dorp (28). G.64, f.8v^o

1775 : Willem Loix had huis en tuin in de Gemeentestraat, '*superiori pago ad inferiorem vicum qui ambit coemeterium*' (van het bovenste dorp naar het onderste in de steeg die naar het kerkhof leidt).

1790 : Wittenbol was de naam van de bewoner van het hof '*Berchhoff*' in de Cogelstege. Dit lag op het Over-

ste Dorp.

Ook de 'Leneertsstraat' lag op het Overste Dorp.

Opmerkelijk is het voorzetsel 'op'. Op verwijst hier wellicht naar een hogere, opvallende ligging ten overstaande van de Melsterbeekdepressie (28).

Identiek hiermee, maar niet doorgedrongen, zijn de benamingen:

Bovenste Dorp

1798 : Het bovenste dorp (28). Gemeentearchief nr.156.

Opperste Dorp

1721 : Gelegen op het opperste dorp tegen over die pastorie (28). Gemeentearchief 80, f.2v°.

Hoogdorp

1662 : huys gelegen op het hooch dorp (28). G.57, f.65.
18e eeuw : 12 roeden in de plaetse of hoogh dorp. Regenoten Arnoldus Butjens, Commissaris Pitteurs, Govaert Lammens en de Musse Steghe.

De bestanddelen onderste en overste (bovenste, opperste) zijn synoniemen van voorste en achterste: ze wijzen op de onderlinge ligging.

Tussen beide dorpen ligt het Dorpsplein:

1517 : huys gelegen opt toerp (28). G.44, f.116v°.
1519 : huys geleg tusschen die twee dorpen te Bruystem, regenoet die straete die vand onderste dorpe op coempt ten overste dorpe wert (28). G.44, f.154.
1789 : op dorp pleijn (28). G.67, f.56.
1840 : Dorp. (bevolkingsregister 1840)
1841 : Maria Robeijns overleed 'in hare wooning nevens de groote dorpplaats'.
1861 : Jan Schoofs overleed 'in zijne wooning, gestaen nevens de dorpplijn'.

De benamingen Onderste en Bovenste Dorp houden waarschijnlijk verband met de vroegere tweeheerlijkheid. Tot heden kon de juiste afbakening tussen beide gedeelten niet volledig achterhaald worden.

Het Hoogdorp zou het meer oostelijk gedeelte van het dorp met het vroegere waterkasteel (afgebroken in 1923) en Kapelhof hebben bestreken. Dit was de Gulikse helft.

Het Laagdorp omvatte de westzijde met de burcht en de kerk. (28). De Singel en de Valckensteeg (nu rustoord) lagen ook in het Onderste Dorp. Dit was tot 1342 Loons bezit, nadien Luiks, door de verkoop

van de kasselrij Montenaken aan de prins-bis-schop van Luik. De Lenaertsstraat werd op een kaart uit 1680 vermeldt als de Reensteinstraat. Zou hier de grote 'reensteen' gestaan hebben die verhuisde naar het 'raem' van de handbooggilde St-Sebastiaan aan de Beekkant en daarna 'schutterssteen' werd? Nu ligt hij op de Singel achter het monument.

Een mogelijke scheidingslijn tussen de halfheerlijkheden zou kunnen gelopen hebben langs de burchtgracht, de Singel, het Dorpsplein en de Reensteinstraat (nu Lenaertsstraat), want *'de strate naer Ordingen toe liep van het Bovenste Dorp langs het Onderste Dorp'*.

De nieuwe Luikse halfheer jonker Jan Bruyninx wou in 1610 in de burcht, waarschijnlijk de voorburcht langs de Singel, gaan wonen, denkend dat het Luiks bezit was. Hiertegen protesteerde de Gulikse halfheer, Emond Huyn van Amstenrade, hevig omdat de burcht en het kasteel Guliks gebied waren. Nochtans had het prinsbisdom Luik reeds in 1338 bezit genomen van de kasselrij Montenaken met de burchten van Brustem en Montenaken. Op het schepenbankzegel van 1349 stond bisschop Engelbert van der Marck als halfheer van Brustem.

Ook over de windmolen, die in 1648 op verzoek van Guliks half-heer Arnold Huyn van Amstenrade gebouwd werd, was er steeds onenigheid tussen de beide halfheren. Ze stond dicht bij de burcht, maar op Luiks gebied in het Onderste Dorp nabij de huidige Windmolenstraat. Het voeren van processen leidde tot de verplichte afbraak van de houten windmolen.

Tot nu toe is er nog geen volledige zekerheid over het verband van Overste en Onderste Dorp met Guliks en Luiks bezit.

I.C. **De namen**

Bronnen.

- 01.-J.Coenen.-'Limburgse Oorkonden', deel I, Maaseik, 1932.
- 02.-M.Gysseling.-'Toponymisch Woordenboek van België', 1960, Tongeren.
- 03.-Mathieu Bussels.-'Het vrijheidscharter van Brustem', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.15.
- 04.-C.Piot.-'Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond', Brussel, 1870, deel I, blz.48-52, 98 en 135.
- 05.-J.Daris.-'Histoire de la bonne ville de Looz', deel I, blz.423.
- 06.-August Kempeneers.-'De oude vrijheid Montenaken', I, blz.4
- 07.-Idem, blz.297.
- 08.-C.Piot. a.w., blz.197.
- 09.-R.A.H.-Fonds Oude Biesen, nr.207.
- 10.-E.Houtman en F.Molemans.-'Cijsregister van het Bruyninxhof te Brustem (1300)', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.249 tot 282.

- 11.-Camille de Borman.-'Le livre des fiefs du comte de Looz sous Jean d'Arckel', Brussel, 1875.
- 12.-J.Coenen.-'Limburgse oorkonden', deel 4, 1942, blz.268-269, nr.3795.
- 13.-C.Piot.-a.w., deel I, blz.481.
- 14.-G.J.de Corswarem.-'Memoire historique et étymologique sur les noms des anciens habitants, territoires, communes et hameaux de la province de Limbourg', Tongeren, 1863.
- 15.-A.A.Averbode, I.
- 16.-D.Dionysii Carthusiani.-'Liber utilissimus de quator hominis novissimis', Parijs, 1555 en 'Liber de quator novissimis', Keulen, 1595.
- 17.-J.Grauwels.-'Leenregister van Jan van Beieren 1390-1413', in OLVL., 1981, nr.410, 997, 999, 1000 en 1004.
- 18.-P.Lefevre.-'Documents relatifs aux dégats causés à l'abbaye d'Averbode et à ses propriétés au cours des guerres du XVe siècle', APL, deel 41, 1965, blz.44.
- 19.-Bisschoppelijk seminarie te Luik.-'Handschrift van Christina van Brustem', Fonds der Kruisheren van Hoi.
- 20.-Miraeus.(handschrift).-'Vita B. Christinae'.
- 21.-F.Straven.-'Inventaire analytique et chronologique des archives de la ville de Saint-Trond', deel 2, Sint-Truiden, 1886, blz.404.
- 22.-A.A.A.,I, reg.713.-'Visitatieverslag van de kerk van Brustem op 02 augustus 1563'.
- 23.-Stadsarchief van St-Truiden.-'Schouwgeld' nr.948.
- 24.-Parochiekerk Brustem.-Grafzerk van Werner Huyn van Amsterrade uit 1595.
- 25.-A.Reekmans.-'Klokken in Limburg', Limburg, 1964, blz.26.
- 26.-A.Carnoy.-'Origines des noms des communes de Belgique', Leuven, 1948, blz.111.
- 27.-J.Mansion.-'De voornaamste bestanddelen der Vlaamsche plaatsnamen', Brussel, 1935, blz.29.
- 28.-J.Molemans.-'Brustem toponymisch doorgelicht', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.336-339.